

ARİFƏ ZABİR qızı İSGƏNDƏROVA
Gəncə Dövlət Universiteti

**M.F.AXUNDOV QADIN AZADLIĞI HƏRƏKATININ ALOVLU
MÜBARİZİ KİMİ**

Cəmiyyətin sosial-psixoloji, siyasi-mənəvi mahiyyətini qadına münasibət təşkil edir. Bu münasibətlər ictimai həyatda, kollektivdə, ailə- cəmiyyət münasibətlərində öz əksini tapır. Belə bir qarşılıqlı münasibətlər şəbəkəsi dövlətin möhkəmliyini təmin edir.

Tarixən Azərbaycan qadını mübariz, iradəli, ağıllı, müdrik, həya, abır, ismət təcəssümü kimi xarakterizə olub. Azərbaycan tarixinin bütün mərhələlərində qadınlarımız şərəfli, ləyaqətli, namuslu və qeyrətli bir yol keçmişlər. Azərbaycan qadınlarının etnopsixoloji xüsusiyyətlərinin kökünü möhkəm iradə,

qorxmazlıq, cəsarət və möhkəm xarakter təşkil edir. Ta qədim zamanlardan bu günə qədər Azərbaycanın görkəmli yazıçıları, şairləri real həyatda qadınların sosial psixoloji keyfiyyətlərinə, əqidə və dözümlərinə böyük qiymət vermiş və yaratdıqları qadın obrazlarında bunu böyük sənətkarlıqla vəsf etmişlər.

Dünyaya böyük dahilər, qəhrəmanlar bəxş edən qadın haqqında danışmadan, onun tarixdəki xidmətlərini göstərmədən həqiqəti dürüst söyləmək mümkün deyildir. Qadın məsələsi bir sosial problem kimi həmişə diqqət mərkəzində durmuş və ictimai fikir tarixində mühüm yer tutmuşdur. Hər bir ictimai quruluşda ona həmin quruluşun təfəkkür tərzini, əxlaq və dini baxışları ilə yanaşılmışdır. Həm də müxtəlif xalqlarda müxtəlif dirlərdə qadına münasibət eyni olmadığına görə ayrı-ayrı fikirlər, cərəyanlar, ictimai hərəkətlər meydana gəlmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılmış qadın obrazlarında Azərbaycan qadını, mərə, qoçaq, cəsarətli, ağıllı, dövlət idarəçiliyinə qabil, öz mənliliyini, kimliyini dərk edən, yeni düşüncə tərzinə malik olan bir şəxsiyyət kimi kimi təsvir olunur. Məsələn, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrəm"ində Tutu Biki, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sində Bəhrəm şahın kənizi Fitnə, Fətəh İskəndəri Bərdə hakimi Nüşabənin ağılı ilə valeh edir, sultan Səncəri qoca qarı cəsarətlə və zülmkarlıqda ittiham edir, Leyli, Şirin kimi obrazlarda isə ülvə məhəbbətə sadıqlıq ifadə olunur. Burada Azərbaycan qadınlarının mərədliyi, qorxmazlığı, ləyaqəti və şərəfi göstərilir.

Mirzə Fətəli Axundov qadınların başına gətirilən müsibətlərin bütün təqsirini istibdad, fanatizm mənəşəsində sıxılan müsəlman məişətində görürdü. O, sanki bir çağırış kimi səsini qaldıraraq deyirdi: "Ay camaat, qadın tayfasını həbsdə və pərdədə saxlamayın, onların haqqında zülm və cəfanı layiq görməyin, çadra camaatın yarısı haqqında zülm olmaqdan başqa, onun kişi tayfası üçün də saysız-hesabsız zərərləri vardır" [1, s. 63].

Böyük mütəfəkkir xalqın nicatını elm və maarif yolunda görür və qeyd edirdi ki, qadına da kişi ilə bərabər təlim-tərbiyə verilməlidir.

M.F.Axundova görə Azərbaycan qadınları qeyrət, ləyaqət, ailəcanlılıq, dözümlülük, paklıq, təmizlik, həya, abır, həyat yoldaşına, vətəninə, ölkəsinə hədsiz sevgi ilə fərqlənilir. M.F.Axundov milli və bəşəri şəxsiyyətdir. Onun bütün millətlərdən dostu, silahdaşı, məsləkdaşı var idi. O, hər bir fikrində xalqına, millətinə, qadına, adət-ənənələrə, Avropa ölkələrinin qadınları ilə Azərbaycan qadınlarının etnopsixoloji fərqi, adət-ənənələrin fərqi diqqət yetirirdi [2, s. 51].

Buna görə də onlara mənəvi-psixoloji azadlıq verilməli, ailədə, cəmiyyətdə onlara aciz məxluq kimi yox, bütöv, yetkin şəxsiyyət kimi baxılmalıdır. Qadınlara elm, təhsil, savad verilməli, onlar mənəvi inkişaf etməli və özlərinin kimliyini qorumağı bacarmalıdır. M.F.Axundovun fikrincə qadınlar fikri, irsi, etnik xüsusiyyətlərdən məhrum edilməməli, onlar elmlə, mədəniyyətli, geniş dünyagörüşlü formalaşdırılmalıdır. Onlar ədalətli, xeyirxah, insafli olmalı, azad yaşamalı və təbiətin insan üçün yaratdığı bütün nemətlərdən istifadə etməlidir. Ailədə qadına əşya, əmtəə kimi yox, ən ali ictimai-sosial varlıq kimi baxılmalı, təhqir edilməməlidir. Onun insanlıq, vətəndaşlıq haqqı özünə qaytarılmalıdır.

XIX əsr Azərbaycanın sosial-psixoloji, ictimai-fəlsəfi fikir tarixində özünə layiqli yer tutan M.F.Axundov demək olar ki, məqalələrində, məktublarında, xüsusilə "Aldanmış Kəvakib", "Hekayəti Molla İbrahimxəlil kimyagər", "Hekayəti Vəzir xani Lənkəran", "Hekayəti Müsyö Jordan cadukünü-məşhur", "Hekayəti-xırs quldurbasan", "Sərgüzəşti mərədi-xəsis" ("Hacı Qara"), "Mürəfiə vəkillərinin hekayəti" kimi əsərlərində Azərbaycan qadınlarının etnik milli xüsusiyyətlərini, ləyaqət və qururlarını öz "mən"inə olan sosial münasibətlərini gerçək həyat hadisələri kontekstində təhlil edir. M.F.Axundov Azərbaycan qadınlarının şəxsiyyətinə bəslədiyi humanist fikirləri, əməli işləri ilə Fransız maarifçilərinin mövqeyində durur, qadınların təhsil almalarına, öz "mən"ləri uğrunda mübarizə aparmalarına çalışırdı. O, çadranı, örtünü həbsxana adlandırır. Bütün bunların nəticəsi idi ki, M.F.Axundov öz qız övladlarına mükəmməl təhsil vermiş, onların elmi dünyagörüşlərinin formalaşmasına xüsusi qayğı göstərmişdir. XIX əsr Azərbaycanda insanların şüurunda intibah dövrüdür. Gerçək həyat hadisələri, yeni düşüncə tərzinin formalaşması insanların şüurunda cəhalət və fanatizmə olan inamın get gedə sönməsi, yeni təfəkkür tərzinin yaranması bu dövrün ən xarakterik xüsusiyyətlərindən idi. Qadınlar şübhəsiz ki, Azərbaycanda bu ictimai-siyasi proseslərdən kənarda qala bilməzdi.

"Hekayəti Müsyö Jordan cadukünü-məşhur" komediyasında M.F.Axundov Azərbaycan qadınlarının qonaqpərvər, açıqürəkli, səmimi, başqa millətin nümayəndələrinə dözümlülük göstərmək, humanist, tolerant və s. kimi xarakter əlamətlərini Şəhrəbanunun simasında ümumiləşdirərək vermişdir: Şəhrəbanu xanım Parisdən Hətəm Xana qonaq gələn Müsyö Jordana qulluq edir, dadlı-ləzzətli Azərbaycan xərəkləri bişirir, onun üçün ayrıca otaq ayırır. lakin, görəndə ki, onun qayını oğlu Şahbəzi Parisə aparır, o pisliyi və öz-özünə qonaqdan gileylənərək deyir: "Hər gün nahara Müsyö Jordana qaymaq gərək, yağ gərək, axşama plov gərək

bozartma gərək ki, gedib öz ölkəsində deməsin ki, eulatinın arvadları mərifətsiz olurlar, qonağa hörmət eləmək bilmirlər [1, s. 49].

Ədalət naminə demək lazımdır ki, belə qurulan ailə, nigah münasibətlərində uğurlu olanlar da az deyil. Gənclərin ailə, nigah münasibətlərinin davamlı, səmimi və mehriban olmasında bir çox ailələr (etnik, milli adət-ənənələr iki gəncin bir-birini qavraması, qohumların, nəsillərin bir-birinə isti münasibətləri, ailədə qarşılıqlı hörmət, bir-birini dərk etmək və s.) mühüm əhəmiyyət kəsb edir. "Hekayəti Müsyo Jordan Məstəli şah cadukini məşhur "əsərində Hətəmxan ağa və Şəhrəbanu xanımın ailəsində belə münasibətlər yaşanır. Şərəfnisə xanım adının əmisi oğlu Şahbaz bəylə çıxdığı üçün onun Fransaya getməsindən narahat olur və bunu Şəhrəbanu xanıma çatdırır. Şəhrəbanu xanım ailədə sözü keçən qadındır. Ağılıdır, tərbiyəlidir. Qayını oğlu Şahbaz bəyin Fransaya getməsinə hər vəchlə mane olmağa çalışır. Şərəfnisədən soruşur: "Yaxşı, Şahbaz bəy kiminlə Parijə gedir?" [1, s. 47]. Şahbaz bəyin qonaqları Müsyo Jordanla gedəcəyini eşidən kimi Şahbaz bəyi yanına çağırır. Yeri gəlmişkən deməliyik ki, ailə səmimi, qarşılıqlı hörmət və səmimiyyət üzərində qurulub. Ailə üzvləri arasında böyük-küçük yeri var. Bu Azərbaycan ailələrinə xas olan tipik etnopsixoloji ailə modelidir. Heç kəs bir-birinin üzünə ağ olmur. Bu da Azərbaycan ailəsində tərbiyənin qan yaddaşından, kökdən, nəsilədən gəlməsinə bir işarədir. Burada Şahbaz bəyin Fransaya təhsil almağa getməsinə Şəhrəbanu xanım və Şərəfnisə xanımın razı olmamalarının da əsas səbəblərindən biri də anaların, valideynlərin öz övladlarını, qadınların isə ərlərini itirmək xofu, qorxu hissidir. Bu da azərbaycanlıların övladlarına, ərlərinə olan münasibətlərinin etnosdan gəldiyinə bir işarədir. Şahbaz bəylə Şəhrəbanu və Şərəfnisə arasında ailəvi dialoq yaranır. Şahbaz bəy Parisə gedəcəyini, təhsil alıb qayıdacağını, Şərəfnisə xanıma firəng qızlarının başlarına örtükləri ləçəklərdən gətirəcəyinə söz verir. Şərəfnisə xanım isə öz ləyaqət və şərəfini, sevgisini baş örtüyünə, hər hansı bir maddi tələbatə dəyişmir. Öz "mən"ini dərk edir. Şəxsiyyətinə hörmət edir. "Firəng qızlarının başlarına örtükləri ləçəklər mənə lazım deyil, al Parijdə onların başını ört ki, Qarabağdan onların havasına yellənib uçursan" [1, s. 48]. Burada Şahbaz bəyin Fransaya getməsinə etiraz Şəhrəbanu tərəfindən qohumluq, kürekənlik münasibətlərindən irəli gəlirsə, Şərəfnisə xanımdan ən çox qısqanclıq hissindən irəli gəlir. Bu üçlük arasında söhbət çox etik, ailə sevgisi, qarşılıqlı hörmət və mehriban şəraitdə keçir. Şahbaz bəy heç bir ağır söz demədən başını aşağı salıb otaqdan çıxır [1, s. 48].

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi Şəhrəbanu xanım aciz, yazıq, iş bilməyən bir qadın deyil. Səriştəli, tədbirli qadındır. "Hətəmxan ağa və Şəhrəbanu xanım ölmüşlər ki, bir firəng Şahbazı tovlaşdırıb Parijə apara" [1, s. 48].

M.F.Axundov Azərbaycan adət-ənənələri ilə, milli dəyərləri ilə Fransa adət-ənənələri ilə fərqlini Şəhrəbanu və Şərəfnisə xanımın dili ilə şərh edir. Şərəfnisə xanım Şəhrəbanu xanıma deyir ki, "...deyirlər ki, Parisdə tamam göyçək qızlar, gəlinlər məclislərdə, yığıncaqlarda üzü açıq oturub-dururlar. Qızlar ilə, gəlinlər ilə oğlanlar bir yerdə oynayırlar danışarlar, gülürlər [1, s. 48-49].

M.F.Axundova görə, hər xalqın özünəməxsus dəyərləri var və hər bir millət başqa xalqların əxlaqi-mənəvi dəyərlərinə hörmətlə yanaşmalı, yaxşılarından bəhrələnməli, öz dəyərlərini qorumalıdır. Təbii ki, ədibin fikrincə, Qərb mədəniyyətinin integrasiyası sivil yolla, ağılla olmalıdır. Bizim milli mədəniyyətimiz başqa xalqların mədəniyyəti içərisində əriməməli, əksinə inkişaf etməli, özünün qüdrətli olduğunu sübut etməlidir. Necə ki, bu gün artıq etmişdir. Azərbaycan xalqı qonaqpərvər xalqdır. Özü yemədiyini birinci qonağa verir. Qonağın qulluğunda ehtiramla durur. Şəhrəbanu xanım Hətəmxan ağanın danışığına çağırtdırır. Bu ərəfədə o, öz-özünə həm qonaqdan gileylənir, həm də yenə azərbaycanlığa xas olan qonaqpərvərliyindən, milli xarakterindən danışır. "Bu firənglər necə naşükür xalq olmuşlar. Heç yaxşılıq bilməzmişlər. Mən ağılsız, genə Tanrının hər günü nahara Müsyo Jordana qaymaq gərək, yağ gərək, axşama plov gərək bozartma gərək ki, o gedib öz ölkəsində deməsin ki, Qarabağ elatının arvadları mərifətsiz olurlar, qonağa hörmət eləmək bilmirlər. Di gəl bundan sonra xalqa yaxşılıq elə!" [1, s. 49].

Müsyo Jordanla söhbətindən aydın olur ki, o, Şahbaz bəyi Parisə aparmaq istəyir. Şəhrəbanu xanım heç bir vəchlə razı olmur. Şahbaz bəyə üzünü tutub deyir: "Görərsən, sən də öz bildiyindən, mən də öz bildiyimdən". Yenə söhbət ailə münasibətlərindən gedir. Hətəmxan ağa: "...arvadların işi xətdir" [1, s. 54] deyib yenə Şəhrəbanu xanımın xətrinə dəymir. İşin çətin məcrada getməsinə görüb Şəhrəbanu xanım başqa cür üsula (cadu) əl atır. Şəhrəbanu xanımın caduya, falabaxanlara inanması heç də onun savadsızlığından, avamlığından irəli gəlmir. Belə insanlar tarixən olub, bu gündə var. Hətta gündəlik münasibətlər göstərir ki, həmişə ziyalı qadınlar belə caduya, falabaxanlara, fırıldaqcı, ekstrasenslərə inanırlar. XIX əsrdə bu halı təbii saymaq lazımdır. Şəhrəbanu xanım özünü sakitləşdirmək üçün belə bir üsula əl atır.

Yazılı mənbələrdən Axundov haqqında deyilənlərdən aydın olur ki, o, möhkəm dini təhsilə malik idi. Dinin əxlaqi, sosial-mənəvi tərəflərini onun elmi, mənəvi zənginliyin dərk edirdi. Lakin dindən öz mənafeələrinə istifadə edən savadsız mollaları, cadukinləri, falçıları kəskin tənqid edirdi. Bu işə kömək etmək

üçün Şəhrəbanu xanım, Şərəfnisə xanımın dayəsi Xanpərinə çağırır: "Xanpəri, bilirsən, iş necə keçdi? İş belə keçdi ki, Şahbaz gedir Parijə. İndi səni ondan ötrü çağırıdım ki, əgər bir əlacın var isə eylə. Hatəmxan ağa özün bilirsən ki, bir xamırağız kişidir. Əvvəldən yaxşı danışdı, amma sonra birdən boşaldı. Müsyo Jordan və Şahbazın bir para ağılsız sözlərindən yerdən oldu. Amma mən ya gərək öləm, ya Şahbazı qoymayan getməyə. Doğrusu, Şərəfnisəni gözüyaşlı görə bilmənəm. Allah götürərmi Şahbaz getsin Parijdə kef etsin, on beş yaşında gül üzlü uşağım ah çəksin, qan tüpürsün, saralıb sapa dönsün, incəlib ipə dönsün?!" [1, s. 55].

Xanpəri də sadə və zəhmətkeş bir qadındır. Onun başqa bir əlacı yoxdur. Dayəlik etdiyi Şərəfnisə xanımın, evin sahibəsi Şəhrəbanu xanımın xatirinə o, hər bir əmrə müntəzirdir. Ona görə də, razı olub deyir: "Xanım əlac odur ki, bayaq sənə deyirdim. Nə lazımdır ki, Hatəmxan ağadan və ya özgəsindən minnət çəkəsən. Göndər qonşuluqdan, Ağcabədi kəndindən, Qızılbaşdan gələn dərviş Məstəli şahı gətirib necə ki, sənin muradındır bu işi elə düzəltsin. Onun cadusunda mən bir hikmət görmüşəm ki, əgər istəsə, bu saata məni qocamdan boşadar" [1, s. 55].

Şəhrəbanu xanımla Xanpəri arasında gedən söhbət Şərəfnisə xanımda bir arxayınlıq salır, məmnunluq hissi yaradır. Elə bir onun ürəyinə sərənlik gəlir. O, razı halda deyir: "Ux Allah, kərəminə şükür, bir az ürəyim dincəldi. Yox olsun o ölkə ki, onda cadu piti olmaya! Əgər mənəm deyən dərviş olmasaydı, şəksiz, müsyo Jordan Şahbazı aparacaqdı, günümü göy əskiyə bükəcəkdə" [1, s. 56]. Bu əsnada Şahbaz bəylə Şərəfnisə xanımın dialoqu qadın psixologiyası haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək baxımından çox xarakterikdir. "Parijdən qayıdandan sonra yenə gedib Tiflisdə qulluq edərdəm" [1, s. 57]. deyən Şahbaz bəyə Şərəfnisə xanımın cavabı çox lakonik olur. "Parijdə sən kimi oğlan bu poşaların əlindən sağ qurtara bilərmi ki, qayıdıb gələndən sonra adam kimi durub-otura? Heç vaxt sən Parijə gedə bilməzsən. Ha vaxt getsən öyün!" [1, s. 58].

Əsərdə Azərbaycan qadınlarının öz hüquqlarını müdafiə etməsini, ailəyə bağlılığını göstərir. Digər tərəfdən Şahbazın Parisə getməsinə narazılığı Şərəfnisənin ona inamsızlığından irəli gəlir. Bu da qadın psixologiyasına xas olan təbii bir haldır. Çox çəkmir ki, Məstəli şah caduküni məşhur Şəhrəbanu xanımın hüsurunda hazır olur və deyir: "Xanım mənə nisbət nə qulluğunuz var? Buyurun, can-baş ilə bitirməkdə müzayiqə yoxdur!" [1, s. 58].

Həyatın qərribə qanunları var. Bəzən təsadüfi hallar insanlarda bir çox fanatik hadisələrə inam yaradır. Bu problemlər insan, cəmiyyət mövcud olandan var və bu gün də özünü göstərir. Belə sosial-psixoloji xüsusiyyətlər insanların mifik təfəkkürləri ilə bağlıdır. Məstəli şah kimi cadukinlər adamları aldadaraq çoxlu qazanc əldə edirlər. Məstəli şah Şəhrəbanu xanıma Parisi partlatmağa söz verir və əvəzində xeyli pul alır.

M.F.Axundov qadın psixologiyasında iki ziddiyyətli məqamı açır. Bu da etnik, sosial xarakterdən, Azərbaycan qadınına xas olan keyfiyyətlərdən irəli gəlir. Şərəfnisə xanım gənc və təmiz qəlbə malik olan bir qadındır. O, Şəhrəbanunun Parisi büsbütün dağıtması, müsyo Jordanın məhv olması arzusuna qarşı çıxıb deyir: "Can ana, elə demə, müsyo Jordan yazıqdır! Çox yaxşı adamdır. Bu yaylaq hər gün qərribə güllərdən, çiçəklərdən dəstələr bağlayıb Şahbaz bəydən mənə göndərirdi ki, apar adaxlına ver, görsün, neçə ildir bu yaylaqları gəzirlər, heç bu gülləri, çiçəkləri görübdürmü və mənə bir güzgü bağışlayıbdır ki, Parijin əcaibət bağında bitən Yengi Dünya güllərinin surəti dalsında çəkilməmiş. Məni öz qızı kimi istərdi. Mən özümü öldürərəm, qoymaram müsyo Jordanın boynu vurulsun. Parij dağılsın, bizə nə? Əgər orda qızlar, gəlinlər üzuaçıq gəzməsəydilər, Şahbaz heç vaxt ora getməzdi. Parij yırılsın, qız-gəlini də qırılsın" [1, s. 60].

M.F.Axundovun "Hekayəti Müsyo Jordan həqiqi həkimi nəbatat və dərviş Məstəli şah cadukuni-məşhur" əsəri bütünlüklə yuxarıda sadalanan milli mənəvi dəyərlərimizi tərənnüm edir. Əsərdə şəxsiyyətin əqli keyfiyyətlərinin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri, milli adət-ənənələri, əxlaqi dəyərləri millətlər zəminində təsvir olunur. Burada Azərbaycan faunasının (Qarabağ atları), florasının (min bir dərindən dərmanı olan bitkilər), milli mətbəximiz (kabab, kələpur və s.) milli musiqimizin gözəlliyi, qonaqpərvərliyinin (dəbdəbəli süfrə açmaq, qonağa pay vermək və s.), Şərq qadınının əxlaqi (parisli qadınların açıq-saçıqlığını nifrətlə qarşılamaq, ailəyə hər şeydən artıq önəm vermək, böyüyün sözünə qulaq asmaq və s.), milli adət-ənənələrimiz (ailəyə, böyüyə, qonağa hörmət) və s. hərtərəfli şəkildə incəliklə təsvir olunmuşdur.

M.F.Axundov qadınların daha bir səciyyəvi xüsusiyyətlərini qeyd edir. Onun fikrincə, Şərq qadınlarının əxlaqına söykənən daha bir amil onların ailəyə böyük önəm vermələridir. Onlar qızlarını vaxtında ərə verməklə onları xoşbəxt görmək istəyirlər. Yeni ailənin qurulmasına maneə yaranarkən, Şəhrəbanu və Şərəfnisə xanımların necə həyəcan keçirmələri, onların toya əngəli dəf etməkdə əri və nişanlısı qarşısında ısrarlı olmaları, etirazla qarşılandığında isə çarəsizlikdən fitnəyə, fala baxmağa, caduya və digər yollara əl atmaları buna karlı misaldır. Burada paradoks yaranır: cadu etmək kimi suni inamı yolunda belə haqq olanı seçmək bu xalqın mənəvi saflığının dərinliyinə dəlalət edir. Dərvişin xanımlara təklif etdiyi iki

yolda qonağı öldürmək günahdır, çılpaq xanımların oylağı olan günah yuvası Parijın dağıdılması yolu seçilir. Şərəfnisə xanım: "...mən özümü öldürürəm, qoymaram müsyo Jordanın boynu vurulsun. Parij dağılsın, bizə nə? Əgər orda qızlar, gəlinlər üzüaçıq gəzməsəydilər, Şahbaz heç vaxt ora getməzdi. Parij yıxılsın, qız-gəlini də qırılsın!" Şəhrəbanu xanım: "...müsyo Jordan yazıqdır, yaxşı adamdır, eylə bircə bu işdə təqsirlidir ki, Şahbazı yoldan çıxarıb Parijə getməyi beyninə salıbdır. Məlum ki, Parijdə yaman adamlar var imiş. Qəza bu dərvishi bizə yetiribdir ki, bunun casusu ilə oranı yıxdırıb xarab edərək" [1, s. 60-61].

Qadınları tamahkar kimi qələmə verənləri Axundov bu əsərində layiqincə cavablandırır. Burada Azərbaycan qadınının nəfsinin təmizliyi, Şəhrəbanu və Şərəfnisə xanımların dili ilə ifadə olunur. Şəhrəbanu xanım: "Kişi, nə danışırısan, sənin fikrin haradadır? İstəmirəm onun Parijə getməyin də, mərifət kəsb etməyin də, firəng kralından bəxşeyiş almağın da!", Şərəfnisə xanım: "Firəng qızları başlarına örtən təsəklər mənə lazım deyil, al Parijdə onların başına ört ki, Qarabağdan onların havasına yellənib uçursan".

Qadın obrazlarını yaratmaqda da, M.F.Axundovun məqsədi onların cəmiyyətin həyatında böyük rol oynayan ailənin təməlinin möhkəmliyində əvəzsiz əhəmiyyətini vurğulamaq olmuşdur. Necə deyirlər, evi abad edən arvaddır, bərbad edən də. M.F.Axundov da bu əsərdə Hatəmxan ağanın dili ilə bunu qısaca, lakin kəskin ifadəsində böyük həqiqət gizlədir. Hatəmxan ağa: "Arvadların işi xətdir". Digər əsərlərdə isə, yəni "Hekayəti-xırs-quldurbasan"da Bayramın Pərzadə, "sərgüzəşti-vəzir-i-xani-Lənkəran"da Teymur ağanın Nisə xanıma və "Mürafə vəkillərinin hekayəti"ndə Əziz bəyin Səkinə xanıma dəstəyi qadının kişinin həyatında oynadığı böyük rolda kişinin də ona köməyinin qaçılmaz olduğu vurğulanır. Əgər hər iki tərəf həqiqətən bir-birlərini sevirsə, bu sevgidən doğan cəsarət onları sonunadək mübarizəyə və mütləq qələbəsinə səbəb olur.

M.F.Axundova görə qadın anadır. Qadın zərif və yumşaq, kövrək təbiətli bir şəxsiyyətdir. Onun təhsil almağa, elm öyrənməyə, dünyada mövcud olan bütün insani keyfiyyətlərə, azadlıq və kişilərlə bərabər yaşamağa haqqı vardır. M.F.Axundov qadınların hüquqda kişilərlə bərabər tutulması, əsarətdən azad olunması uğrunda ardıcıl mübarizə aparırdı. O yazırdı ki, qadın cinsini qapalı saxlamayın, ona tərbiyə və təhsil verin, zülm etməyin. Əgər bundan sonra sizdən kimsə öz kiçik qızının savadlanması qayğısına da öz kiçik oğlunun savadlanması qayğısına qaldığı kimi qalamasa belə adamı mütləq cəzalandırmaq lazımdır. Əgər sizdən kimsə istər varlı olsun, istərsə kasıb birdən artıq arvad almağı özünə rəva bilərsə, belə adamı dövlət qanunu ilə cəzalandırmaq lazımdır.

M.F.Axundov Azərbaycan qadını üçün təhsilin əhəmiyyətindən yalnız nəzəri, mücərrəd olaraq danışmamışdır. Əksinə, o, öz qızını məktəbə göndərmək üçün aidiyyəti qurumlara məktubla müraciət etmişdi. "Mən mövhumı fikirlərə əhəmiyyət vermədən birinci addımı atır və doqquz yaşlı Nisə xanımın Tiflis əsilzadə qızları institutuna tələbə olunması xahişi ilə acizənə surətdə xahiş edirəm. Ümid edirəm ki, əsilzadə müsəlmanlar məndən nümunə götürəcəklər" [3, s. 45] məktubunu buna misal göstərə bilərik.

Şərqi kölə vəziyyətinə salınmış, geri qalmış qadınları, o cümlədən Azərbaycan qadınları arasında elmin və mədəniyyətin yayılmasının qəti tərəfdarı olan M.F.Axundov yazırdı: "Mən mədəni xalqların əsərlərindən əldə etdiyim məlumatlardan bu qənaətə gəlirəm ki, qadın cinsinin təhsil almasının insan nəsli ailələrinin rifahı üçün saysız-hesabsız faydaları vardır. Təəssüf ki, bütün müsəlman dünyalarında mənim dindaşlarım bu əqidədə deyillər, onlar nəinki qadın cinsinin təhsil almasını faydasız hesab edirlər, əksinə, hətta onlardan çoxu deyir ki, təhsil əxlaqi cəhətdən zərərli, halbuki əslində məlum olur ki, cahil qadınlar əxlaqca öz tərbiyə görmüş bacılarından daha pisdirlər. Baxmayaraq ki, müsəlman dini, onların bu fikrini birbaşa hökmlə təsdiqləmir, ola bilsin o qadın cinsinin saxlanılmasına dair bəzi ciddi qaydalar qoymaqla bu mənfi rəyin mövcudluğuna dolayısı ilə təsir edir" [3, s. 25].

M.F.Axundov komediyalarında qadının qul vəziyyətində yaşamasından və azadlıqdan məhrum olunmasına qarşı etirazı geniş yer verir, onları səhnəyə çağırır, mübarizəyə qaldırır, dilini, gözlərini açır [4, s. 10]. Onları öz "mən"-i uğrunda mübarizə aparmaq yolunu göstərir.

M.F.Axundov öz komediyalarında yaratmış olduğu qadın surətlərinin nəcib və müsbət xüsusiyyətlərini əks etdirməklə kifayətlənmir. O, müsbət meyllər və xüsusiyyətlərlə yanaşı bu qadınların nöqsanlarını da realist qələmlə oxucu və tamaşaçıların gözü qarşısında canlandırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundov M.F. Seçilmiş əsərləri. üç cildə / I c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 386 s.
2. C.Məmmədquluzadə, M.F.Axundov və qadın məsələsi(mətn) / Felyetonlar, məqalə məktublar, Bakı, 1961, 108 s.
3. Axundov M.F. Seçilmiş əsərləri. üç cildə / III c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 386 s.
4. Bayramov Ə.S. Etnik psixologiya. Bakı: Elm, 2000, 136 s.

Arifə Zabir qızı İsgəndərova

M.F.Axundov qadın azadlığı hərəkatının alovlu mübarizi kimi**Xülasə**

Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, görkəmli filosof Mirzə Fətəli Axundovun qadınların mənəvi-siyasi, elmi-mədəni, etnopsixoloji inkişafı, azadlığı haqqında fikirləri bu gün Azərbaycanda reallığa çevrilmişdir. Mirzə Fətəli Axundov qadın məsələsində fransız maarifçilərinin mövqeyində durur, qadınların cəhalət zəncirindən azad olmalarına, təhsil almalarına çalışırdı. Qadınlar haqqındakı haqsızlıq, ədalətsizlik, həqarət və kobudluq yazıçını həmişə qəzəbləndirmiş, onda müsəlman dünyasına, bu dünyanın adət və ənənələrinə nifrət oyatmışdır. M.F.Axundov öz əsərləri ilə qadın azadlığı düşmənlərini nifrətlə damğalayaraq onların həqiqi müdafiəçisi kimi çıxış etmiş və onların ən nəcib, ən saf, ən yüksək mənəvi xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərmişdir.

Açar sözlər: Mirzə Fətəli Axundov, qadın azadlığı, komediya, dramaturgiya, azadlıq, hüquq

Арифa Забир кызы Искандерова

М.Ф.Ахундов как огненный борец движения за женскую свободу**Резюме**

Взгляды основоположника азербайджанской драматургии, выдающегося философа Мирзы Фатали Ахундова на духовное, политическое, научное, культурное, этнопсихологическое развитие и свободу женщин сегодня стали реальностью в Азербайджане. Мирза Фатали Ахундов занял позицию французских просветителей в вопросе женщин, он пытался освободить женщин от цепей невежества. Несправедливость, унижение и грубость по отношению к женщинам всегда злили писателя, внушая ему ненависть к мусульманскому миру, обычаям и традициям этого мира. М.Ф. Ахундов своими произведениями возненавидел врагов женской свободы, выступил их истинным защитником и показал, что они обладают самыми благородными, чистейшими, высокими моральными качествами.

Ключевые слова: Мирза Фатали Ахундов, женская свобода, комедия, драма, свобода, закон

Keywords: Mirza Fatali Akhundov, women's freedom, comedy, dramaturgy, freedom, law

Arifa Zabir gizi Isgandarova

M.F.Akhundov as an ardent fighter of the women's freedom movement**Summary**

The founder of Azerbaijani dramaturgy, prominent philosopher Mirza Fatali Akhundov's thoughts about women's spiritual-political, scientific-cultural, ethno-psychological development and freedom have become a reality in Azerbaijan today. Mirza Fatali Akhundov stood in the position of French educators on the issue of women, trying to free women from the chain of ignorance and get education. Injustice, unfairness, insult and rudeness about women always angered the writer and it aroused hatred to the Muslim world, the customs and traditions of this world in the writer. M.F.Akhundov acted as their true defender by stigmatizing the enemies of women's freedom with his works and he has shown that they have the most noble, purest and highest spiritual qualities.